

JANKOVIČEV »LIEBESWECHSEL« IZ LETA 1712

V urbar gradu Slatna na Dolenjskem za l. 1712 je njegov oskrbnik A. Jankovič med tekste administrativnega značaja poleg slovenskih zapisal tudi eno nemško pesem brez naslova¹. Čeprav vemo za starejšo nemško literarno dejavnost na bivšem Kranjskem, so Jankovičeve kitice kljub nevisoki umetniški ravni dokaj redke, zgodnji primer slovenskega dvojezičnega ustvarjalca s podeželja.

Razločna kurzivna gotica pesmi se ne razlikuje od duktusa drugih Jankovičevih spisov. Zdržema pisani tekst s popravki v četrti kitici ne kaže znakov improvizacije, Jankovič ga je pač prepisoval ali na pamet ali iz izdelane predloge. Vsekakor je Jankovič avtor nemške pesmi.

Jezik pesmi se opazno razlikuje od današnje knjižne norme, nekaj zaradi narečnih oblik nekaj zaradi več kot 250-letnega razmaka med zapisom in današnjo nemščino. Narečne značilnosti so: 1. stari diftongi niso monoftongizirani — *mueß* (7 različnih primerov); — 2. *r* je vokaliziran v *ə* in tvori sekundarni diftong — (*wiæde* <) *wierde* < *wüerde* (3); — 3. etimološki *a* je zamolkli *ä* — *erwahrt-orth* (8); zaradi zamolklosti (*Verdumpfung*) se v pisavi pomešata glasova *a* in *o* — *bekham* (= *bekomm*); — 4. nepreglašeni glas — *laßt* (*läßt*); — 5. delabializacija (*Entrundung*) — *Freydt* (*Freud*) (6); — 6. labializacija (*Rundung*) — *Müßgöner* (-i), *lütthe* (*litte*); — 7. zamenjava *o* : *u* — *truz* (-o-), *wull* (*wohl*), zato pomešana grafika *ohngüetig* (*ungütig*); — 8. pogostno izpahovanje nenaglašene *a* ali zloga — *verlohren* = *verlorenen* (17); zaradi metrične sheme izpahuje tudi umetno pesništvo; — 9. etimološki *š* v *-nš* > *č* — *wuntsch*, *ven-*dar nedosledno — *gewinschte*, *Mensch*; — 10. *dt* v izglasju je bavarski lenizirani zapornik *t* — *Mundt* (6), knjižno = pridihnjene *fortis* *t^h*; — 11. *kh* je mogoče bavarski zlit glas *kch* — *Blikh* (4), mogoče knjižni pridihnjene *k^h* (Jankovič piše v vzglasju, kjer je v živi bavarščini *kch*, v dialektično obarvanih *kaumb*, *Kissen* dosledno *k* = *k^h*); *th* — *orth* (5) je knjižni *t^h* — 12. pisava *mb* za današnji *m*, *mm* (popolna asimilacija) je običajna do 18. stol., etimološka je v *umb* (srvn. *umbe*), *widerumb*, napačna v *kaumb* (srvn. *küme*), *Namben* (*Namen*); — 13. starinsko je *bossem* (*Busen*), *geblündert* (srvn. -b-), takrat običajno: *vor* (*für*), *wan* (*wenn*), *ey* za *ai*, *ei*, narečno za *eu* — *freydt* (4), v starejšem jeziku ni razlike med *wider*: *wieder*, *das*: *daß*; — 14. labializirano *ergôz-* (srvn. *ergetzen*) je od 16. stol. bavarska vodilna oblika; — 15. bavarska je oblika *seint* (= 3. pl. sint); *wer ich* je napačno za *werde* oz. *würde*; — 16. staro je *das orth* (srvn. *das*, *der ort*), v baročnih pesmih je »der« Ort, v bavarskih »das« Ort.

Nemška umetna poezija 17./18. stol. rabi narečne oblike le izjemoma, baročna drama (manj proza) pa jih je polna, prim. J. Bidermann & J. Meichel: *Cenodoxux*, 1625. Jankovičeve narečne posebnosti kažejo isto ali podobno sliko splošno bavarskega dialekta kot »Cenodoxus« (prim. zgoraj 1—4, 8—11, 14—16), v katerem

¹ Podatke o Jankoviču in kserokopijo rokopisa mi je ljubeznivo posredovala doc. dr. Breda Pogorelec, ki mi je dala tudi idejo, naj pesem interpretiram.

² E. Kranzmayer, *Historische Lautgeographie des gesamtbairischen Dialektraumes*, Wien 1956.

je težko določiti neki »čisti« ali lokalno vezani tip. Vsekakor pri Jankoviču manjkajo nekatere značilne bavarske oblike, npr. *oa* za *ei* (meinst nam. moanst), monoftongizacija ni dosledna (gemüthe, toda wankhelmüetig), delabializacija je nepopolna (keusch nam. keisch), tako tudi zamolklost (erwahrten, toda erwahrten) itd. Oblike truz, wull (o > u), vokalizirani *r* — wierdt (-iəʈ) so lahko sred-njebavarsko-avstrijske, razlikovanje med *d* in *t* je južnobavarsko, verjetno pa je posledica šolske in knjižne nemščine z vzhodnosrednjenemško dialektično osno-vo, tako tudi šibčenje *kch*, *t*, *p* > *k*, *d*, *b* (bist nam. pist), ki je sicer tudi notranje-bavarsko in mlado. Jankovičevi slovenski verzi pričajo, da je bil slovenskega rodu, domače narečje je govoril pač domá in v stiku s kmeti ter slovenskimi meščani. Zato je razumljivo, da ni bil zasidran v nekem določenem bavarskem oz. avstrijskem narečju. Uradno je govoril in pisal mešanico malce privzdignje-nega dialekta s splošno bavarsko-avstrijsko podlago in pod močnim vplivom knjižnega jezika ter govorice avstrijskega dvora izoblikovanega pogovornega jezika nemškega podeželskega plemstva na Kranjskem in Štajerskem.

Na knjižno nemščino kažejo: 1. skoraj dosledna grafika vzhrsrdnem. zapornikov — *Brauch, glaube, deine — kennen, thue* itd.; — 2. številni neizpahnjeni nena-glašeni *e*-ji (izpah 13 : 37 brez izpaha); — 3. nedialektični prislovi — *inniglich, sicherlich, sonst*; — 4. abstrakta — *ergötzlichkeit, gemüthe, Verlangen*; — 5. v narečju malo rabljene literarne besede — *keusch, ungnedig, Sonen Blikh, Müß-göner* (srvn. — *unn* —), imperativ (*nicht verweile*) itd.; — 6. iz baročnega pesni-štva izhaja parna povezava sorodnih pojmov — *keusch und ledig; Wuntsch und glikh; Trostloß und Verlassen*; — 7. baročno je besedno lepoticje — *Erwahrten die Versprochene ergötzlichkeit; ist aufgangen der gewünschte Sonen Blikh* (= *lju-bezen*), daran *Mein Herz Freydt empfangen; hat sonst die Lieb im Brauch; bek-ham Zu Kissen den Verlohren Mundt; erbittert mein gemüthe* (nam. *mein erbit-tertes*) *rueft Vmb rach; Sonsten wer ich wankhelmüetig; Leide Keine quall*; — in 8. apostrofiranje teh, ki ne morejo odgovoriti (neživi, oddaljeni) — *O Himmel; o Liebster*; — 9. čisto baročno je, da se konkretum metonimično zamenjuje s personificiranim abstraktom — *»Lassen wider gehen mein Verlangen* (= *dekle, ki po nji hrepenim*) *ans Vorige orth*«.

Primerjava nekaj tisoč nemških verzov⁵ je pokazala, da ima dosti besed Janko-vičeve pesmi številne paralele v baročni poeziji: *Ort* (nad 20 primerov), *Qual* (19), *verlangen, Verlangen* (10), *ergötzen, Ergötzlichkeit* (9), *Gemüte* (6), *keusch* (5), *Rache* (5), *Frist* (4), *mißgönnen, Mißgunst* (3), *küssen, Mund* (večkrat); »in diser bößen Zeit« ima vzporednico v »bei böser Zeit« (P. Fleming), »bei bösen Stunde« (J. Chr. Günther) = *ibid.* »o grobe Zeit«.

Verzi so pisani v obliki kratkih vrstic (16), a tudi kot dolge vrstice (10), dva pa »in continuando«. Središčne in krajne rime³ bi kazale na kratkovrstično osmérico s prestopnimi rimami *AbAbCdCd*. Večina kratkih verzov (20) je pisana v obliki dolgih vrstic, med njimi navadno ni ne ritmičnega ne miselnega premora. Če bi vrste razvezali v kratke vrstice, bi kitice imele številne verzne in miselne pre-stoppe (enjambemente), npr. *Wan du dises ohngütig/Last, geh Vorbey*; za ljud-sko in baročno poezijo pa je značilno, da so vrstice samostojne in sklenjene

³ Ti in sledeči metrični termini pri nas še niso sankcionirani.

⁵ Deutsche Dichtung des Barock, hg. E. Hederer, München, Hanser V., b. I.

miselne pa ritmične enote s premolkom v izstopu³. Čeravno je aleksandrinec glavna mera nemškega baročnega pesništva, so tudi kratki verzi pogostni, manj je dolgih vrstic (Gryphius, Lohenstein, Stelle); baročne ljudske pesmi pa poznajo dolgovrstične nibelunške in hildenbrandske kitice, predvsem v moritatnih baladah (Bänkelsängerballade)⁴; mislijo, da se je iz dolgih vrstic (Langzeile) razvila nemška alpska poskočnica (Schnaderhüpfel)⁴. Vse kaže, da moramo v Jankovičevi pesmi vrstice rekonstruirati kot dolge vrstice. Osnova te dolge naglasne vrstice sta dve enakostopni kratki vrstici (Kurzzeile). Nasnova³ (Anzeile), t. j. nastopna kratka vrstica, in odsnova (Abzeile), t. j. izstopna kratka vrstica, sta rimani.

V kiticah se menjavajo trije osnovni tipi kratkih vrstic, za vse je značilen prosti (neobvezni) predtakt³ (fakultativna anakruza), ki je lahko 1—4-zložen, lahko pa sploh manjka. 1. V nasnovi in odsnovi je četverostopni pravilni trohej, ločita se le po izteku (kadenci) — a. nasnova ima dvoizložni zveneči iztek³ (klingende Kadenz) — güetig $\ddot{U} \text{ x } \Delta = \ddot{U} \text{ } \neg$ ^{4a} — predzadnji zlog (güe-) ima prenapeti vzdig³ (beschwerte Hebung), t. j. zlog je ritmično podaljšan (namesto 2, ima 3 more), zadnji zlog (-tig) ima stranski naglas (1—2 mori), mankajoča mora je napolnjena s premorom (Δ); b. odsnova ima enozložni (krepki) polni iztek (volle Kadenz), v njem je enozložna stopica ritmično podaljšana, ima prenapeti vzdig³ — frey (U):

O Himmel, wie Vngnedig Bist mir in diser bösen Zeit!

(x) $\ddot{x} \ddot{x} \ddot{x} \ddot{U} \text{ x } \Delta //$ (x) $\ddot{x} \ddot{x} \ddot{x} \ddot{x} \ddot{U} //$.

V prvem tipu so takti v celoti napolnjeni (volle Füllung), v drugem in tretjem tipu so takti prosto polnjeni³ (freie Füllung). — 2. Trohej se lahko razveže v enozložni vzdig in dvoizložni nenaglašeni spust (Senkung), t. j. v daktil — vórige (xxx), tako nastane zrahljani verz:

Zu truz Lassen wider gehen mein Verlangen ans Vorige orth.

(xx) $\ddot{x} \ddot{x} \ddot{x} \ddot{U} \text{ x } \Delta //$ $\ddot{x} \ddot{x} \text{ xxx } \text{ xxx } \ddot{U} //$.

3. V trohejskem taktu lahko spust³ (= nenaglašeni zlog) poljubno manjka, takt je napolnjen s prenapetim vzdigom; vzdigi si lahko sledijo zapored (brez spustov), tako nastane skrčeni verz:³

Wehr daß hindert, schau mir wull auf.

$\ddot{U} \ddot{U} \ddot{U} \text{ x } \Delta //$ $\ddot{U} \ddot{U} \ddot{U} \ddot{U} //$.

Medtem ko Jankovič v dolgi vrstici zelo svobodno menjava vse tri glavne tipe kratke vrstice, se v prvih štirih kiticah dosledno drži zaporedja obeh tipov izteka, izjema je le peta kitica, v kateri so vsi izteki krepki in polni.

Rekonstruirani osnovni metrični obrazec dolge vrstice je:

(x) $\ddot{x} \ddot{x} \ddot{x} \ddot{U} \text{ x } \Delta //$ (x) $\ddot{x} \ddot{x} \ddot{x} \ddot{x} \ddot{U} //$.

Kitico sestavljajo štiri dolge vrstice, ki so navadno miselno in ritmično sklenjene (brez verznihi in kitičnih prestopov). Izteku nasnove naj bi sledila središčna cezura, ki pa je večkrat le metrična, t. j. metrično predpisani premolk ni realiziran, misel in ritem preskakujeta iz nasnove v odsnovo (gl. zgornja dva primera).

4a Znak $U = 3$ more = prenapeti poudarjeni zlog, $x = 2$ mori = poudarjeni zlog.

Jankovič je v nasprotju z ritmično vijugo čutil na takih mestih pavzo (mogoče pod vplivom kakega napevnega obrazca) in jo je označil z vejico: »Erbittert mein gemüthe, rueft Vmb rach...« Navadno, vendar ne praviloma, tvorita dve dolgi vrstici eno ritmično enoto s krepkim premorom v izstopu druge osnovne. Parne naslove so povezane z zvenečimi, z današnjega vidika ženskimi rimami (A, C), parne odnose pa z zaporednimi moškimi rimami (b, d). Poenostavljena shema je:

_____A_____	b
_____A_____	b
_____C_____	d
_____C_____	d

To je različica arhaične (srednjeveške) dolgovrstične *hildebrandske kitice* (Hildebrandston)⁴, od katere se loči po večzložnih predtaktih, v osnovi pa po polnem izteku — hildebrandska kitica ima tu okrnjeni iztek⁵ (stumpfe Kadenz): (x) xx xx Ū AA; z njo skupno ima neobvezno postavljanje predtaktov in prosto polnjenje verzniht taktov.

V ljubezenski prigodnici toži zaljubljenec nad izgubo dekleta, ki so ga nevoščljivci (graščak?) poslali nazaj v njen kraj; ogorčen kliče nanje maščevanje. Dekle zahteva odločen obračun z nasprotniki, sicer bo med njima konec. On ji zagotavlja, da jo zvesto ljubi in je ne bo pustil na cedilu. Izrez iz podeželske resničnosti (pač osebno doživetje), ko gre poleg ljubezni še za obstoj, je presnovan v kronistično pripovedno-dramsko obliko fingiranega dvogovora, ko govorci o sebi stojita vsaka v svojem prostoru in se v vsakdanji govorici, pomešani s priučnimi besedami, iz daljave in brez posrednika pogovarjata, vendar pa govorita eden mimo drugega. To je stara literarna vrsta »odpevanka«⁶ (Wechsel, Liebeswechsel)⁴, umetniško izoblikovana predvsem v gornjeavstrijskem obdobju Minnesangu 12. stol. (Kürenberger, Dietmar von Aist), dobro znana tudi iz ljudskega pesništva (pesem nagajivka, ljubezenska kljubovanka in pretekanka³ idr.).

Jankovič sicer pozna neke stilistične prijeme (antitetična gradnja razpleta, podvojevanje podob), figure in trope (Sonen Blikh, mein Verlangen, bossem = nam. Herz), malokdaj pa se mu posreči kak lep verz (»O Himmel, wie ungnädig bist mir in dieser bösen Zeit«), tudi v verzni in rimovni tehniki ni začetnik. Mera dolge vrstice z vsemi metričnimi svoboščinami, nekaj dialektičnih rim (erwahrt-orth, verlassen-bossem, sogn-trogn) in asonanc (auf-auch, meist-seint) pa neka okornost izražanja ima resda pridih ljudskosti, vendar pa njegov, pretežno gladko tekoči, pravilno grajeni trohejski verz izvira deloma tudi iz umetnega pesništva, njegov pesniški, čeprav dialektično pobarvani jezik pa kaže, da mu umetna baročna poezija ni bila tuja. Kljub vsemu njegova pesmarska prigodnica nima literarne vrednosti. Je pa dokaz, da v naši preteklosti podeželski manjši ali lokalni centri niso bili povsem amuzični, saj je Jankovič poleg domače poznal tudi nemško ljudsko pesem, čeprav morda le v obliki trivialnega »Bänkelsanga«. Živel je v času, ko začenja »Bänkelsang« kot domnevno ljudsko pesništvo prodirati v kroge izobražencev, da bi se tam razvil v »salonski Bänkelsang«⁴.

⁴ G. v. Wilpert, Sachwörterbuch der Literatur, Stuttgart 1969 (Kröner 231).

⁶ SE XXI/XXII (1968—1969), 103 ss.; Zbornik kongr. jugosl. folk. 1965 (1968).

Jankovičeva pesem je zanimiva tudi iz kulturno-literarnega zornega kota. Naši raziskovalci ljudske pesmi so sicer opazili, a nezadovoljivo analizirali nibelunški verz in nibelunško kitico kot mlad pojav v slovenskem ljudskem pesništvu, prezrli pa so hildebrandsko kitico kot inačico nibelunške kitice. Za osnovo metrične sheme so vzeli v obdobju romantizma obnovljeno nibelungo in njeno kitico s pravilno, dosledno jamsko mero (R. Hrovatin, V. Vodušek)⁶, s katero pa se ne dá slediti razgibanemu nibelunškemu verz u vsemi njegovimi svobodščinami in nepravilnostmi. Jasno je, da nibelunška in hildebrandska kitica slovenske ljudske pesmi navezujeta na arhaični (srednjeveški) in ne na mlajši, modernizirani tip. V obliki péti h ali metrično recitiranih aktualnih, moralno-poučnih in moritatnih baladnih popevčic so nam neznani potujoči popevači in pesmarji, romarji, berači, vojaki na semnjih, proščenjih, romanjih ipd. posredovali hkrati z vsebino tudi starinski verzni in kitični vzorec.

Naša ljudska hildebrandska kitica, večkrat porušena in kontaminirana z nibelunško kitico, je ohranjena pretežno iz novejših obdobj predvsem kot hildebrandska osmérica³ (dolga vrstica je optično razvezana v dve kratki vrstici, prej cezurne in krajne zaporedne rime postanejo zgolj krajne, prestopne: AbAbCdCd), prim. Štrekelj, SNP IV 8236, 8401, 8459-8463, 8465-8467, 8469-8473, 8675 idr., ali pa kot kratka hildebrandska kitica³ (polovica osmérique : AbAb), prim. SNP IV 7055, 7328, 8468, 8676-8678, 8681, 8682 idr. Naša ljudska hildebrandska in nibelunška kitica gotovo ne izvirata neposredno iz kitic obeh srednjevisokonemških viteških epov, doslej so manjkali vmesni členi med umetno arhaično (srednjeveško) in pa našo ljudsko obliko. Jankovičeva inačica hildebrandske arhaične oblike iz l. 1712 bi lahko bila eden od doslej neznanih členov: pot v nibelungo in hildebrando naše ljudske pesmi vodi prejkone tudi preko nemških baladno-moritatnih popevčic.

Če odštejemo fragment slovenske pesmi v Auerspergovem kodeksu (15. stol.) in Frankopanovo slovenitev Molièrovega »Dandina« (ok. 1670) v jeziku brežiške okolice, nam kljub temu ostaja še zmeraj domneva, resda oprta le na naključne redke najdbe, da slovensko podeželje, ne nazadnje tisto v okolici graščin (Jankovič), najbrž le ni bilo »in litteris« povsem »gluha loza«.

1

[ER]

O Himmel, wie *Vngnedig* Bist mir in diser bößen Zeit /!
Mueß solang Keusch und *Ledig* Erwahrten / die Versprochene ergözlikeit. /
Doch ist *aufgangen* d(er) gewünschte Sonnen / Blikh, /
Doran Mein Herz Freydt *empfangen*; / daß ist mein gröster Wuntsch und glikh. /

2

Da ober die Mueßgöner *Gesehen*, / Daß ich es Kaumb erwahrt, /
Zu truz Lassen wider *gehen* / mein Verlangen ans Vorige orth. /
Wehr daß *hindert*, schau mir wull auf, /
Daß Er nicht wierde *geblündert* /; hat sonst die Lieb im Brauch. /

3

Trostloß und *Verlassen* mueß erwahrten / widerumb Jene stundt /,
Biß verh(e)illet wierdt d(er) *bossem* / und bekham Zu Kissen den Verlohren Mundt /.
Erbittert mein *gemüthe* rueft Vmb rach / zu aller Frist;
Kein Mensch dises / Gehrn *Lütthe*, solang d(a)ß Leben ein Leben ist. /

⁷ Āškerc imenuje nibelunški verz — *nibelunga*; analogno rabim za hildebrandski verz (inačico nibelunškega verza) *hildebranda*.

O Liebster, nicht *Verweille*, wan / Du in Ehren meinst, /
Deine Feindt balt *Zertheile*, welche / dir am Weege seint, /
Sonsten wer ich / *wankhelmüetig*, an dirr Liebster frey; /
Wan du dises *ohngüetig* Last, geh Vorbey. /

Hob dich gelibet *Inniglich*, / sey Versichert ein für allemall /;
Daß glaube mir *sicherlich*, aber Leide / Keine quall. /
Thue daß Best Vor dich und *mich*, / Damit Niemandt wierdet ken(en) sogn, /
D(a)ß ich Dich gelassen in dem *stich*, / Muessest wid(er) meinen Willen den Namben
trogn. /

[ON] I. O nebo, kako nemilostljivo si mi v tem hudem času! / Moram vse predolgo, čist in samski, čakati na obljubljeni radost. / Vendar pa je vzšel zeleni sonca sij, / ki je razveselil moje srce; to je moja največja želja in sreča.

II. Ko pa so zavistneži videli, da komaj čakam na to, / ukažejo nalašč iti mojemu hrepenenju (= dekletu) na prejšnje mesto. / Kdor mi to preprečuje, naj se le pazi, / da je ne bi skupil; ponavadi je tak običaj v ljubezni (= da se maščuje).

III. Brez tolažbe in zapuščen moram čakati spet tisto uro, / dokler da bodo prsi ozdravljene (= se bo zacelila rana v prsih) in bom spet lahko poljubil zgubljena usta. / Moj zagrenjeni duh kliče vsak čas po maščevanju; / nihče ne bi rad tega trpel (prenašal), vse dokler je življenje (še) življenje.

[ONA] IV. O (moj) najdražji, ne mudi se, če imaš poštene namene, / svoje sovražnike kmalu razženi, ki so ti napoti, / drugače bom nestanovitna, brez obveze do tebe najdražjega; / če jim tega ne zameriš, pojdi mimo (= ne prikaži se več).

[ON] V. Ljubil sem te srčno, bodi prepričana enkrat za vselej; / to mi za trdno verjemi, vendar (zaradi tega) ne tŕpi. / Storim vse, kar je najbolje zate in zame, da ne bo nihče mogel reči, / da sem te pustil na cedilu, (ali) da bi morala proti moji volji nositi (moje) ime.

Kratice so razrešene. Znak / pomeni konec vrste v rokopisu. V kitici 4,5 rpsa je črtano: die Liebe oft zertrenet, v 4,7 pa: Wan dises Von Dir ungerochen (= ungerächt); nad tem prečrtano: ohngüetig. — Originalna interpunkcija je prevzeta le, če je smiselna. Središčne rime, ki so hkrati iztek nasnove, so tiskane kurzivno.

Jože Stabéj

SAZU v Ljubljani

VPLIV IN VREDNOST POHLINOVEGA BESEDISHA

Ko je l. 1972 in 1973 izdal dr. R. Trofenik v Münchnu v zbirki Geschichte, Kultur und Geisteswelt der Slowenen faksimila Pohlinskih del Tu malu besedishe treh jefikov in Glossarium slavicum, z nemškima in slovenskima uvodoma, je marsikdo vsaj po tistem menil, da je bila poživitev teh že do malega pozabljenih in skoraj docela neupoštevanih del odveč ter nepotrebna. Kolikor je bilo še kje malovednih prezirljivcev Pohlina pa so le-ti prisegali neomajno pač samo na Kopitarja in sobesednike, ki pa poleg res upravičenih graj nekaterih Pohlinskih napak, kapric in spodrseljavev za njegovo zaslužno jezikoslovno delo in za pio-